

ELEKTRON SAVDONI O'SISHI VA UNING IQTISODIYOTGA TA'SIRI

Qarshiev Avazbek Sa'dullaevich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Iqtisodiyot fakulteti talabasi

avazqarshiyev@yahoo.com

Qarshiyeva Maftuna Sa'dullayevna

Samarqand Iqtisodiyot va Servis Instituti magistri

qarshiyevamaftuna010@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada elektron savdoning jadal o'sishi va uning iqtisodiyotga ta'siri tahlil qilinadi. Elektron tijorat subyektlari milliy reyestrining ahamiyati, O'zbekiston va dunyo bo'ylab elektron savdoning rivojlanishi, iqtisodiy ta'sirlari, raqamli to'lov tizimlari, onlayn chakana savdo va ta'minot zanjiri boshqaruvi kabi jihatlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, elektron savdoning bozor globallashuvi, iste'molchilarning xatti-harakatlariga ta'siri va iqtisodiy rivojlanishdagi roli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Elektron savdo, iqtisodiy ta'sir, raqamli iqtisodiyot, onlayn chakana savdo, ta'minot zanjiri boshqaruvi, raqamli to'lov tizimlari, iste'molchi xatti-harakati, bozor globallashuvi, iqtisodiy rivojlanish.

Kirish

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar va internetning jadal rivojlanishi natijasida elektron savdo dunyo iqtisodiyotining ajralmas qismiga aylangan. Elektron tijorat nafaqat milliy, balki global miqyosda ham iqtisodiy faoliyatning ko'lamini kengaytirib, turli sektorlar va bozorlar o'rtasida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Internet orqali amalga oshiriladigan savdo-sotiq jarayonlari mahsulotlar va xizmatlar yetkazib berishning samaradorligini oshiradi, iste'molchilar uchun esa qulaylik va tezkorlikni ta'minlaydi.

O'zbekiston ham bu jarayondan chetda qolmay, raqamli iqtisodiyot va elektron tijoratni rivojlantirish bo'yicha qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Elektron tijorat subyektlari milliy reyestrining tashkil etilishi va rivojlanishi mamlakatda raqamli savdo muhitini takomillashtirishga, tadbirkorlar va iste'molchilar o'rtasidagi ishonchni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Elektron tijorat subyektlari milliy reyestri – bu O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 maydagi "Elektron tijoratni jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3724-son qarori bilan joriy etilgan elektron tijoratning mahalliy subyektlari haqidagi ma'lumotlarni o'zida jamlagan yagona elektron bank hisoblanadi.

Elektron tijorat subyektlari milliy reyestrini asosiy vazifalari va yo'nalishlari quyidagilardir:

- elektron tijorat ishtirokchilari to'g'risidagi yagona elektron bankni yaratish;
- elektron tijoratni joriy etish va rivojlanish holatini baholash, shu jumladan, axborot tizimlari va resurslarini joriy qilish samaradorligini o'rganish;
- elektron tijoratni samarali rivojlantirish uchun amaldagi qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha maqsadli tahlil va takliflar tayyorlash.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-maydagi "Elektron tijoratni jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3724-son qaroriga asosan O'zbekiston Respublikasining axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi huzuridagi "Elektron hukumat" tizimini rivojlantirish markazi Milliy reyestrini shakllantirish, saqlash va rivojlantirish bo'yicha vazifalarni amalga oshirish belgilangan. Milliy reyestrda kiritilgan yuridik shaxslar va xususiy tadbirkorlar 2 foiz stavka bo'yicha yagona soliq to'lovini to'lovchilar hisoblanadi.

Adabiyot manbalarini haqida umumiy ma'lumot; Adabiyot sharhi

Elektron tijoratning jadal o'sishi butun dunyo bo'ylab iqtisodiy faoliyatni sezilarli darajada o'zgartirdi

Elektron tijorat: Elektron tijorat yoki elektron tijorat internetdan foydalangan holda tovarlar yoki xizmatlarni sotib olish va sotishni, shuningdek, ushbu operatsiyalarni amalga oshirish uchun pul va ma'lumotlarni uzatishni anglatadi. Laudon, KC va Traver, CG (2020). "Elektron tijorat 2020: Biznes, Texnologiya, Jamiyat". Pearson.

Iqtisodiy ta'sir: Iqtisodiy ta'sir iqtisodiy faoliyatning ma'lum bir hududdagi iqtisodiy farovonlik darajasiga ta'sirini anglatadi. Bu bandlik, daromad, tadbirkorlik faolligi va umumiy iqtisodiy o'sishdagi o'zgarishlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Baumol, WJ va Blinder, AS (2015). "Iqtisodiyot: tamoyillar va siyosat". Cengage Learning.

Raqamli iqtisodiyot: Raqamli iqtisodiyot odamlar, korxonalar, qurilmalar, ma'lumotlar va jarayonlar o'rtasidagi milliardlab kundalik onlayn ulanishlar natijasida yuzaga keladigan barcha iqtisodiy faoliyatni o'z ichiga oladi. Tapskott, D. (2015). "Raqamli iqtisodiyot: tarmoqli razvedka davridagi va'da va xavfni qayta ko'rib chiqish". McGraw-Hill Education.

Onlayn chakana savdo: Onlayn chakana savdo - bu Internet orqali tovarlar va xizmatlarni sotish. Bunga biznesdan iste'molchiga (B2C) va iste'molchidan iste'molchiga (C2C) operatsiyalar kiradi. Levy, M. va Weitz, BA (2018). "Chakana savdoni boshqarish". McGraw-Hill Education.

Ta'minot zanjiri boshqaruvi: Ta'minot zanjiri boshqaruvi tovarlar va xizmatlar oqimini boshqarishni o'z ichiga oladi va xom ashyoni yakuniy mahsulotga aylantiradigan barcha jarayonlarni o'z ichiga oladi. Elektron tijorat samaradorlikni

oshirish va xarajatlarni kamaytirish orqali ta'minot zanjiri boshqaruvida inqilob qildi. Chopra, S. va Meindl, P. (2019). "Ta'minot zanjiri boshqaruvi: strategiya, rejalashtirish va operatsiya". Pearson.

Raqamli to'lov tizimlari: Raqamli to'lov tizimlari pul o'tkazish yoki to'lovlarni amalga oshirishning elektron usullariga ishora qiladi. Ushbu tizimlar elektron tijoratning ajralmas qismi bo'lib, tranzaktsiyalar uchun xavfsiz va qulay usullarni ta'minlaydi. Dahlberg, T., Guo, J. va Ondrus, J. (2015). "Mobil to'lovlar bo'yicha tadqiqotlarni tanqidiy ko'rib chiqish". Elektron tijorat tadqiqotlari va ilovalari.

Iste'molchining xatti-harakati: Iste'molchi xatti-harakati iste'molchilarning qaror qabul qilish jarayonlari va harakatlarini tekshiradi. Elektron tijoratning o'sishi iste'molchilarning xatti-harakatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi, bu esa ko'proq tanlov va qulaylikni ta'minladi. Sulaymon, MR (2018). "Iste'molchining xatti-harakati: sotib olish, ega bo'lish va bo'lish". Pearson.

Bozor globallashuvi: Bozor globallashuvi butun dunyo bo'ylab bozorlarni birlashtirish va kengaytirish jarayonini anglatadi. Elektron tijorat korxonalariga xalqaro bozorlarga osonlik bilan chiqish imkonini berib, globallashuvni tezlashtirdi. Hill, CWL (2020). "Xalqaro biznes: global bozorda raqobat". McGraw-Hill Education.

Logistika va bajarish: Logistika va bajarish mahsulotlarni saqlash, qayta ishlash va iste'molchilarga etkazib berish jarayonini o'z ichiga oladi. Elektron tijoratning o'sishi yanada murakkab logistika va to'lov tarmoqlarining rivojlanishiga olib keldi. Bowersox, DJ, Closs, DJ va Cooper, MB (2013). "Ta'minot zanjiri logistikasini boshqarish". McGraw-Hill Education.

Iqtisodiy rivojlanish: Iqtisodiy rivojlanish - bu davlat o'z xalqining iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy farovonligini oshirish jarayoni. Elektron tijorat ish o'rinlari yaratish, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash va samaradorlikni oshirish orqali iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shadi. Todaro, MP va Smit, SC (2020). "Iqtisodiy rivojlanish". Pearson.

Elektron tijoratning jadal kengayishi global miqyosda iqtisodiy faoliyatni keskin o'zgartirdi. Onlayn tranzaktsiyalar, raqamli to'lov tizimlari va ilg'or logistikani integratsiyalash orqali elektron tijorat samaradorlikni oshirdi va xarajatlarni kamaytirdi. Bu iste'molchilarning xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatdi, bozor globallashuvini tezlashtirdi va ish o'rinlari yaratish va innovatsiyalarni rag'batlantirish orqali iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shdi. Raqamli iqtisodiyotning o'zaro bog'liqligi zamonaviy iqtisodiy o'sish va o'zgarishlarda elektron tijoratning muhim rolini ta'kidlaydi. Elektron tijoratning davom etayotgan evolyutsiyasi iqtisodiyotning turli jabhalariga ta'sir qilishda davom etmoqda va uning global savdo kelajagini shakllantirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

Elektron tijorat - bu Internet orqali tovarlar va xizmatlarni sotib olish va sotish uchun pul va ma'lumotlar almashinuvini tavsiflash uchun ishlatiladigan atama.

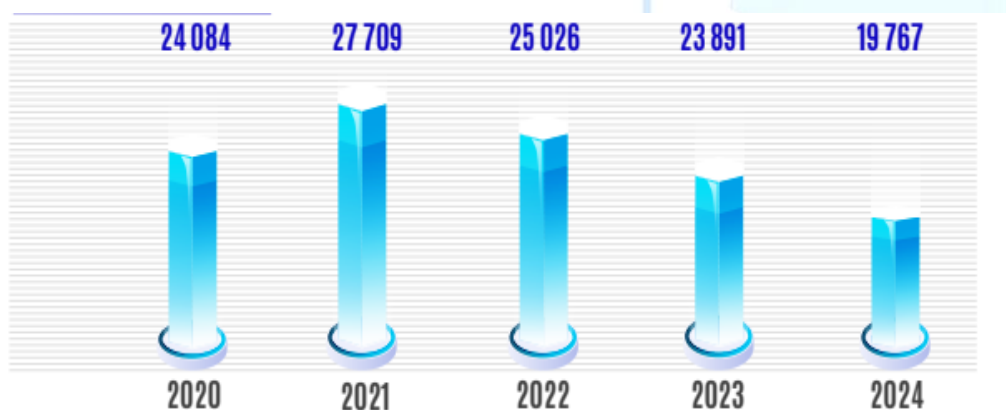
Bandlik, daromad, kompaniya faoliyati va umumiy iqtisodiy o'sishdagi sezilarli o'zgarishlar uning iqtisodiyotga ta'siridir. Jismoniy shaxslar, kompaniyalar, qurilmalar, ma'lumotlar va jarayonlar o'rtasidagi milliardlab kundalik onlayn ulanishlar natijasida yuzaga keladigan barcha iqtisodiy faoliyat "raqamli iqtisodiyot" deb ataladi. Onlayn chakana savdo - bu biznesdan biznesga (B2C) va iste'molchidan iste'molga (C2C) tovarlar va xizmatlarni Internet orqali sotishni anglatadi. Elektron tijoratning xarajatlarni kamaytirish va samaradorlikni oshirish qobiliyati ta'minot zanjiri boshqaruvini butunlay o'zgartirdi. Raqamli to'lov usullari biznes yuritishning xavfsiz va amaliy vositalarini taklif etadi, bu esa ularni elektron tijorat uchun zarur qiladi. Elektron tijorat qulaylik va ko'proq imkoniyatlarni taklif qilish orqali iste'molchilarning xatti-harakatlariga katta ta'sir ko'rsatdi. Elektron tijorat bozorni ilg'or globallasuvga imkon beradi

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu tadqiqot davomida monografik kuzatish, statistik abstraktsiya, mantiqiy fikrlash va istiqbolli prognozlash usullarini o'z ichiga olgan ilmiy izlanishlarga tizimli yondashuv keng qo'llanildi. Bundan tashqari, ilmiy tadqiqotni amalga oshirishda tahlil va sintez usullaridan samarali foydalanildi.

Tadqiqot natijasi

2020-yildan boshlab 2024-yilga qadar O'zbekiston hududida ochilgan ananaviy savdo korxonalar soni.

Yuqoridagi bar chartda O'zbekiston hududida ananaviy tarzda tashkil etilayotgan korxonalar va tashkilotlar soni 2020- yildan 2021-yilgacha 15.05% o'sish, 2021-yildan 2022-yilgacha 9.68% kamayish, 2022-yildan 2023-yilgacha 4.54% kamayish, 2023-yildan 2024-yilgacha 17.26% kamayish kuzatilgan. • Toshkent shahri va Toshkent viloyati eng ko'p ro'yxatga olingan va faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar ega.

- Sirdaryo va Navoiy viloyatlari eng kam ro'yxatga olingan va faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar ega.
- Umuman olganda, kichik biznes subyektlari jami korxonalar sonining katta qismini tashkil etadi.

- Ko'pgina viloyatlarda ro'yxatga olingan korxonalar soni bilan faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar soni orasidagi farq mavjud, bu esa ayrim korxonalarining turli sabablarga ko'ra faoliyat yuritmayotganligini ko'rsatadi.

Yil	Global Elektron Tijorat Savdo Hajmi (USD trillion)	O'sish Darajasi (%)	Dunyo YAIMdagi Ulushi (%)	Ish O'rinlari soni (million)	Internet Foydalanuvchilar soni (billion)
2018	2.93	18.0	11.9	70	3.9
2019	3.53	20.5	13.4	75	4.1
2020	4.28	21.2	15.5	82	4.5
2021	5.21	21.8	17.8	90	4.9
2022	5.71	9.6	19.7	95	5.1

Ushbu jadval 2018-2022 yillar oralig'idagi global elektron tijorat savdo hajmi, o'sish darajasi, dunyo YAIMdagi ulushi, ish o'rinlari soni va internet foydalanuvchilari sonini ko'rsatadi. Bu ma'lumotlar Jahon Banki, BMT va boshqa xalqaro iqtisodiy tashkilotlar tomonidan e'lon qilingan hisobotlarga asoslangan.

Xulosa va Takliflar

O'zbekiston va dunyo bo'yicha olingan statistik ma'lumotlarning tahlili va tahlil natijalari keltirilgan:

O'zbekiston bo'yicha tahlil

Korxonalar sonining o'zgarishi (2020-2024 yillar)

1. **2020-2021 yillar: O'sish: 15.05%. Sabablar:** Bu davrda iqtisodiyotning rivojlanishi, davlat tomonidan kichik biznesni qo'llab-quvvatlash choralari kuchaytirilishi va pandemiyadan keyingi tiklanish jarayonlari natijasida korxonalar soni o'sdi.
2. **2021-2022 yillar: Kamayish: 9.68%. Sabablar:** Pandemiyaning iqtisodiy ta'sirlari hali ham sezilib turdi, bu esa ayrim korxonalarining yopilishiga yoki faoliyatini vaqtinchalik to'xtatishiga olib keldi.
3. **2022-2023 yillar: Kamayish: 4.54%. Sabablar:** Iqtisodiy noaniqliklar va tashqi savdo cheklovlari korxonalar sonining yana kamayishiga sabab bo'ldi.
4. **2023-2024 yillar: Kamayish: 17.26%. Sabablar:** Davlatning iqtisodiy siyosati va tashqi iqtisodiy muhitdagi o'zgarishlar korxonalar sonining sezilarli darajada kamayishiga olib keldi.

Hududiy tahlil

1. Toshkent shahri va Toshkent viloyati:

Xususiyatlar: Eng ko'p ro'yxatga olingan va faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar soni.

Sabablar: Markaziy hududlarda ishbilarmonlik muhiti yaxshi rivojlangan, infratuzilma yaxshi yo'lga qo'yilgan va aholining iqtisodiy faolligi yuqori.

2. **Sirdaryo va Navoiy viloyatlari:**

Xususiyatlar: Eng kam ro'yxatga olingan va faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar soni.

Sabablar: Iqtisodiy imkoniyatlar nisbatan cheklangan, infratuzilma kam rivojlangan va aholining iqtisodiy faolligi past.

Kichik biznes subyektlari

• Kichik biznes subyektlari jami korxonalar sonining katta qismini tashkil etadi, bu esa iqtisodiyotda kichik biznesning ahamiyatini ko'rsatadi.

Faoliyat ko'rsatmayotgan korxonalar

• Ko'pgina viloyatlarda ro'yxatga olingan korxonalar soni bilan faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar soni orasidagi farq mavjud. Bu farq ayrim korxonalarning turli sabablarga ko'ra faoliyat yuritmayotganligini ko'rsatadi (masalan, iqtisodiy qiyinchiliklar, bozor sharoitlari).

Dunyo bo'yicha tahlil

Global elektron tijorat savdo hajmi (2018-2022 yillar)

1. **2018-2022 yillar: Elektron tijorat savdo hajmi:** 2.93 trillion USDdan 5.71 trillion USDgacha o'sdi.

O'sish sabablari: Internetdan foydalanishning kengayishi, texnologik taraqqiyot, global pandemiya (COVID-19) va iste'molchilarning onlayn xarid qilish odatlarining o'zgarishi.

2. **Dunyo YAIMdagi ulushi: Ulushning oshishi:** Elektron tijoratning dunyo YAIMdagi ulushi 11.9% dan 19.7% gacha oshdi. Bu esa elektron tijoratning global iqtisodiyotga katta ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi.

3. **Ish o'rinlari soni: O'sish:** Ish o'rinlari soni 70 milliondan 95 millionga oshdi. Bu esa elektron tijoratning iqtisodiyotda yangi ish o'rinlari yaratishdagi rolini ko'rsatadi.

4. **Internet foydalanuvchilari soni: O'sish:** Internet foydalanuvchilari soni 3.9 milliarddan 5.1 milliardga oshdi. Bu esa elektron tijoratning rivojlanishiga asosiy omil bo'ldi.

Xulosa

O'zbekistonda an'anaviy savdo korxonalarining soni 2020-2024 yillar davomida o'zgaruvchanlikni ko'rsatdi, bu esa iqtisodiy va ijtimoiy omillar bilan bog'liq. Toshkent shahri va viloyati eng ko'p ro'yxatga olingan korxonalarga ega bo'lib, markaziy hududlarning iqtisodiy rivojlanishidagi ustunligini ko'rsatadi.

Dunyoda esa bu elektron tijoratning o'sishi global iqtisodiyotga katta ta'sir ko'rsatdi, ish o'rinlari yaratildi va dunyo YAIMdagi ulushi oshdi. Internetdan

foydalanishning kengayishi va iste'molchilarning xarid qilish odatlarining o'zgarishi elektron tijoratning rivojlanishiga sabab bo'ldi

Foydalanilgan adabiyotlar va saytlar:

1. Laudon, K. C., & Traver, C. G. (2020). "Elektron tijorat 2020: Biznes, Texnologiya, Jamiyat". Pearson.
2. Baumol, W. J., & Blinder, A. S. (2015). "Iqtisodiyot: tamoyillar va siyosat". Cengage Learning.
3. Tapscott, D. (2015). "Raqamli iqtisodiyot: tarmoqli razvedka davridagi va'da va xavfni qayta ko'rib chiqish". McGraw-Hill Education.
4. Levy, M., & Weitz, B. A. (2018). "Chakana savdoni boshqarish". McGraw-Hill Education.
5. Dahlberg, T., Guo, J., & Ondrus, J. (2015). "Mobil to'lovlar bo'yicha tadqiqotlarni tanqidiy ko'rib chiqish". Elektron tijorat tadqiqotlari va ilovalari.
6. Solomon, M. R. (2018). "Iste'molchining xatti-harakati: sotib olish, ega bo'lish va bo'lish". Pearson.
7. Bowersox, D. J., Closs, D. J., & Cooper, M. B. (2013). "Ta'minot zanjiri logistikasini boshqarish". McGraw-Hill Education.
8. Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2020). "Iqtisodiy rivojlanish". Pearson.
9. Statista. (2023). "Global e-commerce sales." Retrieved from Statista.
10. Econsultancy. (2023). "E-commerce trends and statistics." Retrieved from Econsultancy.
11. Journal of Marketing, Business and Management(JMBM) vol 2, ISSUE 8 ISSN: 2181-3000 Page 1/56, "New characteristics of mobile technology innovations in e-commerce" Ulugmurodov F.F. Karshiev S.A. Akbarov J.V.
12. European Journal of Business Startups and Open Society | ISSN: 2795-9228 "The Influence of Mobile Marketing on Consumer Engagement in the Digital Economy" Karshiev Avazbek Sa'dullayevich.
13. World Economic Forum. (2022). "The future of e-commerce." Retrieved from World Economic Forum.
14. UNCTAD. (2021). "COVID-19 and E-commerce: Impact on businesses and policy responses." Retrieved from UNCTAD.
15. OECD. (2020). "E-commerce in the time of COVID-19." Retrieved from OECD.